

SCOTT ÉS JÓSIKA.

Jósika szerint a regényíró nem számíthat halhatatlanságra. Nagyön megelégedhetik, ha kora egy, két, három, négy emeletes emléket emelt neki, vagyis ha annyi kiadás jelenhetett meg műveiből. Bármennyire igyekezett is ilyenformán megerősíteni szívet Jósika a jövőndő hálátlan közönye ellen, alkalmasint mégsem gondolta, mily kegyetlenül beigazolódik majd lemondó jóslata. A magyar regényírás apját bizony elfeledtük; a nagyközönség sem olvassa, az irodalomtörténetnek is jóformán csak nagy évfordulók alkalmával jut eszébe. Egy pár emlékbeszéden, az 1894-ik jubiláris év termésén, a szintén alkalmoszerű megjelenésű Szaák Lujza-féle monografián s az irodalomtörténeti kézikönyvek cikkein kívül ami figyelemreméltó dolgozat Jósikáról halála óta megjelent: szinte az öt ujjunkon megszámlálhatjuk. A mi alábbi megemlékezésünk se ment egészen az alkalmoszerűségtől, bár nem épen évszámra kell gondolni. Szegény feledésre váró Jósika új *emeletet* kapott; nem korától, hanem az utókortól. Végéhez közeledik Jósika regényeinek Badics Ferenc gondozása alatt készülő együttes kiadása. Tagadhatatlanul a modern, kellemes külső csábított rá, hogy újra, most már egyfolytában, elolvassam e regényeket, diákkorom meghalványult emlékeit, melyek az irodalomban is kezdik kiérdemelni a szomorú *emlék* nevet. Végignézve a sok szép, tetszetős köteten, akaratlanul is azt cselekszem, amit Jósika maga tett, midőn a regényíró műveinek három-négy emeletéről szolt: ¹ t. i. odaállítja képzeletem az ő tisztes alakját Walter Scott hatalmas arányai mellé, aki — mondja Jósika — nem három-négy, hanem harminc-negyven emeletnyi piramist emelt magának műveiből emlékül. Azóta a Scott feje fölött is eljárt az idő, az *idő*, melyre félő sejtelemmel gondolt ő is, Jósika is; de ez az idő egyúttal képesít is bennünket a tisztában látásra s arra a teljes elfogulatlanságra, melyben Jósika, kritikusai irányában, oly ritkán s oly kevéssé tudott hinni.

¹ *Regény és regényítészet*. Pest, 1859.

I.

Jósika regényírói fellépésének úgyszólván első napjától kezdve emlegetik Scottot, mint Jósika mintaképeinek legfőbbjét,¹ bár alig van irodalmi közhely, mely kevésbé volna tisztázva, mint Walter Scottnak Jósika regényeire gyakorolt hatása, illetőleg a két író közti rokonság. Mindenesetre Jósikának magának is része van abban, hogy erre a kérdésre nézve a köztudat oly hamar kialakult. Ugyanis Jósika valahányszor Scottot említi, mindig feltétlen hódolattal s magasztalással beszél róla, *Emlékiratában* a világ legelső s legjobb regényírójának nevezi, Leibnitz, Kant, Goethe, Schiller, Cuvier stb. közt említi, mint a 18. században született lángelmék egyikét;² s midőn Erdélyben elkezdik Jósikát magyar Walter Scottnak nevezgetni, írónk legfeljebb azért nem hagyhatja ezt szó nélkül, mert túlságos dicséretnek, *colossalis auresis*nek tartja. Persze mikor aztán nem a dicsőségről van szó, midőn a Scott hatását mint valami olyat kezdik emlegetni, amit Jósika érdemeiből le kell vonni, akkor már annál ingerültebben tiltakozik azok eljárása ellen, akik Jósika regényeinek sikereiből talán kelleténél többet írtak Scott javára. Jósika nagy jóhízszerűséggel, de még sokkal nagyobb merészséggel fejezi ki azt a hitét, hogy ha előtte soha senki sem írt volna regényt, ő írta volna az elsőt.³ Utóvégre lehet, hogy írt volna regényt, miért ne hinnők el neki; de az alábbi sorok remélhetőleg bebizonyítanak legalább annyit, hogy Scott nélkül Jósika regényei lényegesen másformák lettek volna. Az *utánzás* szó csúnya is, sokértelmű is s mi különben sem valljuk azt, hogy Jósika utánozta volna Scottot, mert hiszen akár előre is jelezhető, hogy ha a két író regényeiben hasonló, egymásnak megfelelő személyeket vagy jeleneteket keresünk, az eredmény majdnem negatív; aztán meg Jósika tehetségének jellemében, az erdélyi viszonyokban stb. találni is egyetmást, ami emlékeztet Scottra, néha talán a nélkül, hogy egyenes hatásról szó is lehetne. Rengeteg példával igazolhatjuk azonban, hogy egy írótól sem tanult Jósika annyit, mint Scotttól, hogy esztétikai elveit jóformán Scottból merítette, még vitatkozó érvei is nagyrészt ugyanazok s egész működésének gerince: a történeti regény Scottra megy vissza; sőt — ha

¹ Szalay László még regényt nem is olvasott egyet sem Jósikától s csupán a *Vázolatok és Irány* alapján már tudni véli, hogy Jósika «az angol románt fogta volt példányául venni» és ezért sokat vár írónktól a regény terén. (Tud. Gyűjtemény. 1836. 7. sz.)

² *A rejtett seb.*

³ *Emlékirat.* IV. 118.

nem csalódunk — még stiláris sajátsága is van olyan, ame yet Scott-tal hozhatunk kapcsolatba. Különben a *Scott és Jósika* cím megengedi, hogy a kettejük közti hasonlóságot és különbséget akkor is megemlítsük, ha az egészen esetleges is.

II

Scott és Jósika: egy-egy modern Anteusz, aki a — szűkebb értelemben vett — anyaföldtől kapja ereje legjavát. A szülőföld talajába ereszkednek mindkét frónál az első benyomások, felejtethetlen emlékek, tapasztalatok, a történeti és mondai tudat szívós gyökerei, melyek többé-kevésbé megsínylik, ha idegen rögök táplálékára vannak utalva. Ezért nem tud meggyőzni bennünket a Scott számító dialektikája az *Ivanhoet* bevezető és nagytiszt. dr. Dryasdust úrhoz intézett ajánló levélben, melynek megemlítését kínálgató párhuzamok teszik indokolttá. Dryasdust állandó bábfigurája Scottnak s ez utóbbinak gondja van ugyan rá, hogy Dryasdust tényleg minél szárazabb (*dry as dust*) és bornírtabb legyen s így ellenérveivel az író annál könnyebben elbánhasson: mindazáltal a kettőjük közti vitából Scott egyszer-másszor megtépázva kerül ki a mai kor véleménye szerint. Az említett ajánló levélben (illetőleg az azt megelőző Bevezetésben) Scott elhagyni készül az ő addigi kizárólagos tárgyát: a skót történeti és mondai világot s *tiszta angol* tárggyal próbálkozik meg, mert hát — mondja ő — csak nem maradhat örökké *egy* tárgy körében, hiszen ez egyformaságra vezetne s az olvasót elfogná az unalom; már pedig ő — Scott — meg akarja őrizni írói hírnevét s friss regényforrást keres.¹ A Dryasdust szájába adja azokat az érveket, amelyeket az említett tárgyváltoztatás ellen Scott hallott, vagy amelyekre nem alaptalanul, előre számított; t. i. hogy ha Scott addigi tárgykörétől elkalandozik, nem aratnak ám regényei majd okvetetlenül olyan óriási sikert, mint a *Waverley*, melynek nemcsak színhelyét, Skócia hegyét-völgyét ismeri a szerző kitűnően, nemcsak hogy teljesen otthon van a skót nép sajátos élete, beszédmódja, szokásai, jelleme, költészete, mondái, babonái terén, hanem családi hagyományok sőt szem- és fültanúk is rendelkezésére állottak. És még egy fontos körülmény! Skócia sokkal kezdetlegesebb, régiesebb képet mutat (természetesen a *Waverley*-regény korában vagyunk), mint a *sister kingdom*: Angolország; vagyis a Scott-féle eposzi regényességű tör-

¹ Ilyenforma, de még helytelenebb tanácsot ad Toldy Ferenc is e dologban Jósikának, amint látni fogjuk. Jobb lett volna, ha egy Dryasdustja akadt volna Jósikának is.

ténetek számára sokkal megfelelőbb, valószínűbb szintér Skócia, mintsem a civilizált Anglia . . . Mindezt azért említi Scott, hogy meg is cáfolja, de Dryasdust nagytiszt. úrnak ebben az esetben Scott ellenére is igaza van s állításai Jósikára is találók. Amilyen sajnálatos, hogy Jósika később, részben a Toldy Ferenc tanácsára, részben francia és német hatás folytán, Amerika ősi vadonaitól Lengyelorszáig s Tripoliszig mindenfelé elkalandozott: ép oly természetes és méltó sikerű volt erdélyi tárgyú regényeinek az a hatásos sorozata, melyet *Abafija* kezdett meg kétségtelenül Scott egyenes hatása alatt. Hova is fordult volna egyebüvé tárgyért, mint Erdélyhez, ahol úgy otthon volt, akárcsak Scott Skóciában; Erdélyhez, mely oly vadregényes, képzeletizgató fekvésű, mint Skótország; Erdélyhez, melynek változatos multjára vonatkozólag családi régiségek, szájhagyomány, váromok, régi krónikák stb. nagy mennyiségben segíthették költői tehetségét; Erdélyhez, ahol szerencsére Jósika idejében még régiesebb primitívebb és nemzetibb viszonyok uralkodtak, mint Magyarországon. A két író lelke egyformán fogékony, ifjúkori benyomásai, melyek mindenkinél olyan fontosak, rokonfajtájúak s egyformán gazdagok. Scott az öreg Mabel Ricketts meséit hallgatta fiatalos, mohó lélekkel a kedves Northumberland völgyeiről,¹ vadonjairól, majd másoktól kérdezgette sorsát egy-egy híres skót embernek, akinek éppen a sírdombján üldögélt azalatt.² Jósika a legjobb mesélőt s tolmácsot édes apjában találta fel s mint Scott Skóciát, ő épúgy bejárta s kitűnően ismerte Erdélyt. A két kis ország közti hasonlóság is, a gyermekkori monda-hallás is természetessé teszi előttünk, hogy sokféle olvasmányai közül Scott regényei kapták meg leginkább Jósika szívét s olyanformát érezhetett, amelyet Mikszáth a Jókai *Törökvilág Magyarországon* c. művének első olvasásakor érzett: Ilyet én is tudok írni! És *olyat* iparkodott írni, tárgyban és feldolgozásban hasonlót. Alighanem a Scott regényei mutatták meg neki, milyen alkalmasak a honi hősi tárgyak érdekes regények meséjéül. A hitelét vesztett eposzi machinánál mennyivel valószínűbb s hatásosabb olyan helyek hű leírása, melyek ismeretesek a közönség jó része előtt is, annál inkább az író előtt; másként tudjuk leírni azt a vidéket, melyet szeretettel sokszor bejártunk, mint az addigi kalandos regények Óperencián túli országait; a mese is valónak tűnt fel az ismerős, otthoni részeken, melyeknek festői leírása új és szokatlan levén, rendkívüli tetszést aratott és szinte érezzük Scottnál, mily élvezet néha magának az írónak is aprólékos gondtal rajzolgatni színes tájképeket, melyeknek modelljeit rendszeren

¹ *Rob Roy.*

² *Waverley.*

a népi hagyományok regényes holdfénye ragyogja be. Ilyen nagy emlékektől megszentelt modellekben Erdély is igen gazdag, gazdagabb mint Magyarország s a két kis bérci nemzetnek, Skóciának és Erdélynek, fenséges természeti fekvése, zivataros multja, megőrzött sok sajátos szokása, elzárkózottsága, hős-kultusza, eszményei, vágyai, függetlenségi ábrándjai stb. a multban oly hasonlóságot mutatnak, amely olykor szinte meglepi a Scott és Jósika regényeinek olvasóját. A ridegségig menő vallási puritánizmus is majdnem egyformán felsarjadzott a két helyen egykoron, de míg Scott regényeinek nagy részében elsőrangú, sokszor pedig döntő szerepet játszik a lelkeknek hatalmas vallási feszültsége, addig Jósika a 16—17. századot festő regényeiben talán kelleténél kisebb teret juttat az akkori világ ezen egyik legnagyobb s legegységesebb mozgó erejének.¹

Térjünk vissza a két szerző leíró módjához. A leírás útján való jellemzést Jósika határozottan Scott-tól tanulta. Ez a legszembeötlőbb vonás talán mindkettőjökénél; Scott szerint a regény lényege a leírás és elbeszélés (*description and narration, which form the essence of the novel*),² vagyis a kettő egyenlő fontosságú; a Jósika mai átlag-olvasója is arra emlékszik főképp vissza, hogy egész lapokat futott át olvasatlanul, amelyeken vidékek, öltözetek stb. hosszadalmas s végre is egyhangúvá váló leírása foglalta el a helyet. E tekintetben a mi Jósikánk elvitathatatlanul a Scott tanítványa s leíró jellemzésük közös recept szerint történik. A külső természet nincs az író alanyiségától átitatva; legtöbbször csak fotografiákat kapunk, de a fotografia is, ha elég jó és hű s kivált ha előttünk tapasztalásból vagy hírből ismeretes vidéket ábrázol: kedves lehet s kedves is volt Jósika első regényeinek sok erdélyi fotografiája. Hogy ezen tájrajzok sok esetben egészen hűek s a legtöbb esetben legalább is igyekeznek olyanok lenni, azt magunk láthatjuk, de a két író különben is komolyan veszi ezt a dolgot s kivált Scott a regény végéhez csatolt jegyzetekben sokszor hangoztatja, hogy ez és ez a vár vagy az és az a völgy stb. nem az író képzeletében létezik, hanem a valóságban is itt és itt s legfeljebb egy kis változtatás történt a leírásban. Jósika is hibának mondja képzelt helyek hosszas leírását s ezzel bizonyára azt akarja jelezni, hogy az ő tőle gyakran jó hosszasan rajzolt vidékek nem képzeletiek. A lefényképezett tárgyak tényleg hazaiak, de a gép Scott-tól kölcsönzött. Külön felvételt kapunk pl. egy falu környékéről, a nyúlánk jegenyekkel, törpe és törpébb tornyokkal, azután a nyílás nélküli vastag falakkal övezett, börtönhöz hasonló faluról, majd a

¹ Szalay László ezt már az *Abafi* bírálatában kifogásolja.

² Scott: *Lives of the Novelists*. Fielding.

falunak egyik házáról, sorba véve a facsoportozatot, kertet, épületet, melybe most még «szükségkép be kell térnünk» s megnéznünk a szibaritai kényelmet nyújtó berendezést, ahol sietve helyet foglalunk, mert «e rövid (!) rajza után¹ a laknak, melynek kiegészítését a képzelő tehetségre utasítjuk, illő annak lakóival megismerkednünk»; következik tehát először a ház ura, aztán ennek felesége és így tovább. Ez a példa *Jósikából* való² a száz meg száz közül, de ép annyit, ha nem többet állíthatnánk mellé Scott műveiből; hogy többet ne említsünk: a Scott első regényében, *Waverley*ben a Tully Veolan-udvarháznak ép ilyen hosszas leírása található; vagy mikor pl. Leicester lord négy gyönyörű szobát rendeztet be titkos felesége számára, természetesen az olvasónak mindegyik szoba összes bútoraival meg kell ismerkednie, noha azok ismeretére a cselekvény szempontjából semmi szükség sincs. Az a baj, hogy nem tud se Scott, se Jósika mértéket tartani a leírásban s akárhány hegy, völgy, erdő, ház stb. akad útjába, nem válogat fontos helyek, lényeges és lényegtelen vonások közt, hanem aggasztó pártatlansággal és szorgalommal fekszik neki azok lerajzolásának. Húsz regényét is elolvashatjuk Jósikának, míg egyszer olyas igérettel örvendeztet meg bennünket, hogy a szoba bútorzata egyszerűbb, mintsem érdemes volna azt részletesen leírni; de e rövid fellélegzésünk hamar elmúlik, mert hozzáteszi Jósika: «Mondjunk csak annyit, mi a következő jelenetek felfogására elkerülhetetlenül szükséges»; ugyan mi lehet ez; hát mi más, mint az *elkerülhetellen* zöld asztal, bársony karosszék, lóca stb.³ Vagy pl. Scottnak van egy különösen kedves helye Edinburg közelében, melyet annyira szeretett, hogy egyszerűen «képtelen volt elmenni mellette anélkül, hogy kitérésszerű rajzot ne fessen róla».⁴ Ez a leíró mánia aztán néha nevetségessé válik. Mikor pl. Scott a Gurth disznópásztor kürtjének végén levő szopókáról megjegyzi, hogy az arra való, hogy ott a kürtbe bele lehessen fújni (*for the purpose of blowing*), az ilyen leírás körülbelül egy színvonalon van a Jósikáéval, kinek egyik regényében (*Egy magyar család a forradalom alatt*) sikerül megtudnunk egy szobáról azt a fontos dolgot, hogy bútorzata «nehány két és háromlábú székből állt, melyek közt pár négy lábú is találtakozott.»

¹ Scott is rövid vázlatnak (*brief outline*) mondja pl. Godfrey Bertram és Abel Sampson jellemzését, mely nyolc sűrű nyomású lapot tölt be. (*Guy Mannering*.)

² *Jósika István* I. köt.

³ *A rom titkai*.

⁴ *The Heart of Mid-Lothian*. Vol. I.

Az ilyen leírás útján való jellemzés még fárasztóbbá válik, Scott és Jósika műveiben egyaránt, a ruházat ismertetése terén. Az e téren való túltengést hamarosan szemére vetik Jósikának, aki már 1843-ban az *Élet és Tündérhon* előszavában, megsértődve védi eljárását, melyet a kegyetlen kritikuskok az ő *maxima culpájának* mondogatnak. Fő-érve, hogy t. i. «a külföldi írók is így tesznek,» igaz, kivált Scottra vonatkozólag, aki szakasztott úgy tesz, mint magyar tanítványa. Az unalmas és felesleges ruha-leírásra egy csepp a tengerből a következő példa: «A grófi kegyenc (Leicester) egészen fehérben jelent meg; cipője fehér bársony; harisnyája (vagy strimpflije) kötött selyem; nadrágja fehér bársony, melynek ezüstös bélése a térd fölött az áttört helyeken előcsillog; mellénye ezüstszínű, testhezálló újjasa fehér bársony, ezüsttel és gyönggyel hímezett, öve és kardhüvelye arany csattos fehér bársony; kardja és tőre arany nyelű és markolatú; mindezek fölé jön egy gazdag bő köpeny fehér szatimból, lábnyi széles hímezett arany szegéllyel.»¹ Ime Scott egészen komolyan megteszi azt, amit pedig egyszer maga is kicsúfol (lásd a *Quentin Durward* befejezését), mint a letűnt kor írójának divatát. akik nem hagyták volna világot sem említés nélkül egyetlen gyémántját sem a menyasszony hajdíszének, egyetlen gombját sem aranyhímes vállfüzőjének. Jósika szintén elemében van, ha alakjainak ruházatát írhatja le; a nevezetesebb személyek jellemzésénél (pl. a Weiss Coelestáéknál), meghökkenve vesszük tudomásul jó egy lapnyi leírás után, hogy «ha már ennyit tudunk róla, még semmit sem tudunk» s hogy még legalább kétszer olyan hosszú leírás okvetlenül szükséges, mely szemlét tart egy női kalap alakján, anyagán, színén «felső s alsó karimáján», arany rojtozatán, gyöngysorain, csipkefátylán, mert csak ezután térhet át a derékra, melyet «váll vagy ujjas neme» főd, stb. Nincs az a divatárúsnő, aki olyan örömet öltöztetgetné vevőit, naponta többször is, mint a mi két írónk az ő regényhőseiket. Az *Ivanhoe* II. fejezetében annak rendje és módja szerint megismerkedünk a priorral és a templáriussal, vagy jobban mondva ruházatukkal, de egy író, ha leleményes, nem fogy ki hamar kedves témájából, mert hiszen az a két úr megérkezésük után mindjárt vacsorára megy a házigazdához: Cedrikhez, már pedig evégre át kell öltözni, ha pedig átöltöznek, azt le is kell írni. Jósika is így tesz több helyen az *Abafiban*, ahol a regény hőse a lovagjáték alkalmával egy nap alatt háromféle öltözetben jelenik meg. Minthogy ez így van a két író mindenik történeti tárgyú regényében, hamarosan átlátjuk, hogy ez nem csupán a szerzők egyéni kedvtelése, hanem *főszköz a regény történeti jelle-*

¹ Kenilworth.

gének biztosítására. Jósika hangoztatja is — mentségül — hogy csak történeti regényben tesz így, mert ott így *kell* tenni, lásd a külföldi írót. ¹ Tényleg Scott is tulságosan kiélez egy igazságot, mondván, hogy «a szenvedélyek... általában véve ugyanazok minden osztálynál, minden körülmény közt, minden országban és korban...» ² Vajjon mi tehát az, ami folyton változik s aminek utána lehet járni, hogy milyen volt Oroszlánszívű Richárd, Erzsébet királynő — vagy a Batori fejedelmek idejében? Az öltözet, a fegyverek, bútorzat stb. Ezért van olyan nagy és fontos szerepe minden olyan leírásnak, ami a külsőre vonatkozik, amit egy-egy szorgalmas vagy szerencsés régiségkutató felkereshet s kalandos történetének megadhatja vele az idő patináját.

III.

Régiségkutatóról szóltunk. Igen, ez a név illeti meg különösen Scottot a szó legtisztéletreméltóbb értelmében. Jósika is igyekszik mestere nyomába, de e téren messze mögötte marad. Scott a skót nép multjának és jelenének, de főleg multjának, a nép jellemének, szokásainak, költészetének, történetének tanulmányozása terén fáradhatatlan, szinte maniakus bűvárnak s elsőrangú tudósnak mutatkozik. Ilyen módon az adatoknak, tényeknek, jellemző (vagy kevésbé jellemző) apróságoknak kábítóan gazdag tömegével rendelkezik, melyek millió porszemecske gyanánt gomolyognak, ha képzeletének napsugara rájuk vetődik. Szinte nem tud mit csinálni velök; ³ a cselekvény szerves tagjává csak kis részüket tudja tenni, az óriási adathalmaz többi részét — hiszen mind egyformán kedves előtte, ha a *Highland*-ról van szó — igyekszik belopni a szövegbe, még az esztétikai törvények rovására is, de így is marad bőven a lap alján levő jegyzetek számára, még több a regény végéhez csatolt jegyzetrovatba, mely — ha az *ABC* összes betűi kifogytak már — *AA*), *BB*) stb. jelek alatt folytatódik s ha mindez nem elég, jön az Appendix Nr. 1, 2, 3 stb. Egy régi, ismeretlen meséskönyv hírére megdobban a szíve, egy-egy könyvészeti ritkaságért száz mérföldnyi útra is kész s a szaktudós ingyenségével idéz régi módi, 20—25 soros könyvcímeiket. (Könyvtárát és múzeumát Taine szerint negyedmillió koronára becsülték.) Lapokra terjedő magyarázatokat, személyes vizsgálódás eredményét

¹ *Élet és Tündérhon.* Előszó.

² *Ivanhoe.* Ajánló-levél Dryasdusthoz.

³ «Az anyag óriási tömegéből nehéz volt az olvasó számára a legérthetőbbet s legérdekesebbet kiválasztani...», panasolja a hatodfélélszáz lapra terjedő *Quentin Durward* előszavában.

vagy forrásidézeteket nyújt igazolásul, midőn valamely régi épület eredetéről, hajdani szerepéről stb. van szó; jár-kél, kutat, mesél, vitatkozik s mint igazi tudós-lélek, szépen beismeri akárhányszor, ha téved (pl. egyes anakronizmusokat). A szenvedélyes kutató önérzetével mondja: «Az anyagot, mely lehetővé tette nekem a közönség szórakoztatását, nem holmi kalandos véletlen szolgáltatta számomra. Könyvtárakba temetkeztem, hogy a régmúlt bohóságaiból új bohóságokkal ruházzam fel a mátt. Olyan foliánsokat forgattam át, melyeknek kancsófüllű ákombákomjai odaillettek volna Cornelius Agrippa ördögös kéziratába ... Lángoló buzgalmam a könyvtárak mindenemű lakóit felzavarta.

A szétszórt könyvek közt fut s hempereg

A felriasztott pók- és moly-sereg.

A betű-hullák ezen temetőjéből napfényre rágtam magam, hogy belevegyüljek az ember-zsivajba, befurakodjam a tömeg közé, bejárjam a társadalom legfelső s legalsó rétegét, szenvedve ettől gúnyt, vagy — ami még keservesebb — leereszkedő vállveregetést, amannak póriás bizalmaskodását, — s mindez, kérdi Ön miért? . . . . — hogy egy sikerült regényt írhassek . . . . Az igazság különben az, hogy életemet betöltő tanulmányaim célja kíváncsiságom kielégítése volt s időtöltés . . . »¹

Jósika is sok ismeretet árul el² s tisztában van az adatgyűjtés fontosságával. Már gyermekkorában számtalanszor felkereste pl. a létai várromot s mindannyiszor átkutatta rejtélyeit. Apja könyv- és fegyvertára se lehetett hatástalan; a nép ajkán is élt egy csomó monda, hiszen Jósika nyilatkozata szerint (*Sziklarózsa*) «alig van hely Európában, mely gazdagabb volna régi mondákban, mesékben, de komoly s regényes, való visszaemlékezésekben is, mint Erdély» bár a csupa-babona skót nép mindenesetre gazdagabb. Mégis Jósikánál inkább a családi és nemzeti nagy mult büszke érzetét látszik szolgálni a történelem s kéziratok tanulmányozása, nem pedig a régiségbúvárnak — mondhatnók — különö gyönyörét, mely a kutatásban önmagában már bennerejlik. Úgy hogy Jósika talán az eredménynek, Scott a kutató munkának örül jobban. Ezért van az, hogy míg Scottra nézve, mint már említettük, a leírás, az adatokban való dúskálkodás, egy életet betöltő tanulmányozás: időtöltés és kíváncsi-

¹ *The Monastery.*

² Meggyőződése szerint «a regényirodalom most ott áll, hogy jó regényt alig írhat más, mint tudományosan kiképezett, sokoldalú műveltséggel s nagy élettapasztalással bíró szerző.» (*Regény és regényítészet.*)

sága kielégítése, tehát gyönyörűség,¹ a Jósika szemében inkább munka, melynek szükségét és hasznát a külföldi írók, kivált Scott példája nyomán belátja, de melyet szeret fel is emlegetni, mint valami olyan érdemet, melynek elismerésére ime rászolgált. Ő nála is elég sok «történeti s egyéb jegyzet» akad, de azért, mert hát «olvasómmal láttatni akarom, hogy az ily munka fáradságba kerül...» s hogy történeti regényeket nem lehet «csak amúgy a zeke újjából kirázogatni.»² Az épületek stb. leírása terén is, mint láttuk, mesteréhez méltó buzgalmat fejt ki Jósika, de sokszor ő maga is fellélegzik a *munka* végén, megkezdi «a személyzet fölötti, mindenesetre hálásabb szemlélt» s néha nagyon őszintén hat az olyas megjegyzése, hogy ennek vagy annak leírásával «nem fárasztjuk magunkat...»³ Scott mintha sohasem fáradna bele a leírásba, melyet hivatásszerű komolysággal végez; talán egyetlen-egyszer (*Woodstock*) esik az ilyenfajta izetlenség hibájába: «Van egy takaros templom Woodstock városában, — legalább úgy hallottam, mert látni sohase láttam; különben erős a gyanúm, hogy akitől hallottam, az se látta soha a templom belsejét...» Scottban soha máskor nem meri így megsérteni a mesemondó az archeológust.

IV.

A régiségkutatás túlságbavitelének vádja ellen Scott csakhamar védekezni volt kénytelen. Az így felmerült kérdések és szempontok hozzájárultak ahhoz, hogy a történeti regénynek s általában a regénynek mint műfajnak, fogalma tisztázódjék s hogy Scott elméletileg is kifejtse a gyakorlatban alkalmazott esztétikai elveit, melyek kétszeresen érdekessé válnak ránk nézve, ha látjuk, hogy Jósika mily sok részletében elfogadta, magáévá tette s hirdette azokat.

Az esztétikai nézetek akkori kezdetleges voltának megfelelőleg egyes naiv bírálóknak azért nem tetszett Scott regényeiben a régészeti adatok és történeti érvek gazdag tárháza, mert hát így az író összezavarja egymással a valóságot és költészetet (*fiction with reality*) s az ilyen támadásokat könnyű volt Scottnak (s utána Jósikának) visszavernie, de bizony általában véve a Scott idevágó nézetei se nagyon emelkednek túl kora színvonalán, az ú. n. romanticizmus koráén. Ne csodálkozzunk tehát, ha pl. a költői mű célját Scott sem a tiszta

¹ Pl. a már említett szép vidék Edinburg mellett oly kedves emlékeket idéz föl Scottban, hogy valósággal *kénytelen* sort keríteni a leírásra. Etc.

² *A csehek Magyarországon*. Jegyzetek, illetve *Akarat és hajlam*.

³ *Egy magyar család a forradalom alatt*. I. köt., illetve *A két barát*.

műélvezetben, a szép nyújtotta esztétikai hatásban látja, vagy legalább elsősorban nem ebben; de ez természetesen általános felfogás volt még akkor is, bár a gyakorlat nem felelt meg mindig az elméletnek. Bizonyára Jósika e tekintetben sem csupán Scott-tól tanult, de sokat tanult tőle is és gondolataik menete s érvelésük érdekesen egyezik. Scott már első regényének bevezető fejezetében az erkölcsi leckét szeretné terve legfontosabb részének tekinteni s a mulattató, érdekes tartalom is azért elengedhetetlen, mert nélküle az erkölcsi hatás elmaradna; figyelmezteti olvasóit, hogy aki csak mulatságért olvassa a történeti regényt, az aligha fogja azt kellőképpen megérteni. Nagyon hálás azok iránt, akik olyan regénytárgyra hívják fel figyelmét, mely az erény erkölcsi diadalának megmutatására alkalmas.¹ Különösen óvni kell szerinte ily példák útján az ifjakat.² Azokhoz fordul, «akik okulás céljából olvassák a történelmet.»³ Legyen a regénytárgy érdekes, de épületes (*not unedifying*) is.⁴ Pap se igen tudná keneteljesebben befejezni prédikációját, mint Scott az *Ivanhoe*-t, melynek hőse «hosszú és boldog életet élt Rowenával; mert régi szeretet láncá fűzte őket össze, melyet még erősebbé tett azon akadályok emléke, melyek egyesüléseket akadályozták volt.» Egyik regénye végén pedig felemeli intő szavát: «Olvasó! Kívánom, hogy ezt a történetet ne hiába mondtam legyen el, hanem annak a nagy igazságnak megvilágítására, hogy a bűn, ha ideig-óráig előnnyel jár is, sohase nyújthat valódi boldogságot...» stb.⁵

Jósika is ilyenformán siet első regényének az *Abafinak*, előszavában megjegyezni művéről, hogy «célzása komoly s oda megy ki, hogy erős akarattal minden aljast le lehet győzni...»; viszont az *Utolsó Bátoriban* az ellenkezőjét mutatja be, azt t. i., hogy «a legkiválóbb, legszebb tehetségek fonák nevelés által elaljasodnak...» Az *Akarat és hajlamnak* is «célzása s iránya erkölcsi.» Hát még a *Jósika Istváné!* «Mély tanulság van e lapokban s az Isten újja emelkedik itt, óva intvén.» A *Pygmalion* is «eredményeiben inkább lélektani mint pusztán kíváncsiságot kielégítő regényes cél felé vezet.» Ha az olvasó csupán megismeri s képzeletben átéli a történeti regény nyújtotta létűnt világot, akkor Jósika szerint a regény csak közeledett oájlja felé; de ha a lelkes ifjú és honleány a munka elolvasásakor felkiált: «oly eltökélt szilárd akarok lenni tettben s erőben, oly hú

¹ *The Heart of Mid-Lothian*. Előszó.

² *The Fortunes of Nigel*. Előszó.

³ *Woodstock*.

⁴ *Guy Mannering*. Előszó.

⁵ *The Heart of Mid-Lothian*.

honomhoz s királyomhoz, ... oly tisztán őrzöm erényemet, ... — akkor a regény célt ért.» (Lásd *A csehek Magyarországon* előszavát.) Mert hiszen — mint a *Zöld vadászbán* megtudjuk — a történet arra való, «hogy ítéljünk s lássuk, nem vonhatunk-e le pár tanúságot az öreg mester szavaiból, kit történetnek hívnak. Félelem s elbizakodás, ostobaság s hiúság — ezek azon rosszak, melyekre a történet annyiszor mutat ujjal s mi mégis oly kevés okulást gyümölcsözött eddig.» Egyáltalán «történelmi regényekben alig követhet el valaki gonoszabb hibát, mint aki szándékos vagy szándéktalan ferdtései által a történelmet főértékétől, tanulságot magokban foglaló eseményeitől fosztja meg.» «Az olyan regény, melyből semmit, vagy épen rosszat tanulunk, nem regény többé, hanem tűzbe való firka.» «Regényben az ékkő a jó vég: azaz ... a tanulságot maga után hagyó befejezés.» (*Regény és regényítészet.*)

Ez az erkölcsi célzat különben, mint Papp Ferenc helyesen mondja, csak látszat;¹ bár mentsége lehet mind a két írónak, hogy saját magukat is ámtíják vele, nemcsak az olvasót; jöhiszemű erkölcsbírak ők, de olyanok, mint a lágyszívű esküdt, aki minden előzetes elszántsága dacára megkegyelmez a semmirekellőnek, ha ez némi regényes bravúrral követte el csínyjeit, vagy ha a közvélemény partoló moraja az esküdt, illetve a moralizáló író füléig hatol. A romantikus írók előtt rendszerint a közvélemény szokott lenni a legszentebb s felelhetetlen fórum és ebben a meggyőződésben is a legteljesebb összhang uralkodik Scott és Jósika között. Minden szeretetreméltóságukat összeszedik, mikor az olvasóközönségről van szó, vagy ahhoz beszélnek. Egy-egy regényét Scott ilyen roppantúl udvarias hangon vezeti a közönség elé: «Midőn a szerző tervbe vevé, hogy ezen újabb alkalmatlankodással tegye próbára a szíves közönség türelmét...» stb. (*Rob Roy*). Ideges lelkének mintha ezer érzékeny csápjja volna s mind az éltető közvélemény szeszélyes áramlatait kémlelné; kétségbe van esve, ha egy-egy hűvösebb szélroham veszélyt jósol. *The Monastery* című regényének hideg fogadtatása után olyan kapkodást viz véghez, mint a vízbe esett ember. Akárcsak egy szerencsejátékos, új hazard-lépéshez folyamodik, a teljes bukás megkockáztatása árán is, mert tudja, hogy az ő helyzetében, ha nem halad előre, az már tulajdonképen visszafelé haladás;² ő biz' nem úszik az ár ellen, ő a köz mulattatása végett (*for general amusement*) ír; mert ha ő nem írna, írna más: addig kell ütni a vasat, míg meleg (Scott szavai!); majd ha a világ nem akar már táncolni, akkor ő se muzsikál tovább:

¹ Budapesti Szemle. 140. köt.

² *The Abbot*. Előszó.

hasonlított ő — ezt is maga mondja — ahhoz a koldushoz, akit az emberek állandóan ellátnak alamizsnával, semmi egyéb okért, csak mert megszokták; különben Scott nem akarja azzal a feltevessel megsérteni olvasóit, hogy ezek olyan írók kegyelnének, akit a jövő lomtárba fog tenni.¹ Ő aztán szépen meg is hallgatja a közvéleményt képviselő Miss Martha Buskbody-k (*Old Mortality*) kívánságát, mielőtt regényét befejezné. Az így elkapatott közvélemény bele-bele is szól a Scott eljárásába. Pl. míg a mai olvasó örömmel látja, hogy az író az 511. lapon végre hajlandó bevégezni *Quentin Durward* c. regényét, egyik olvasó meginterpellálja Scottot, hogy a lakodalom részletes leírását miért hagyta el. Egy másik olvasó jobban szeretné, ha *Ivanhoe* nem Rowenát venné el feleségül, hanem Rebekát a zsidó leányt. S a többi. Mindebben nem kell az író leleményét látnunk, elhithetjük bátran, hogy csakugyan megtörtént, mert Scott — mikor csak lehetett — nagy jószívúsággal teljesítette olvasói óhaját. Például a párviadalban megölt Athelstane (*Ivanhoe*) a temetés napján felébred s halotti mezében sétára indul. Scott következőképpen magyarázza meg a dolgot: A szerző kénytelen volt engedni kiadója és barátja unszoló kérésének, akit kétségbeejtett az a gondolat, hogy a szász faj utolsó reménye sírba tétecsék. Ezért hát Athelstane életben marad.

A közvélemény kultuszában édes testvére Scottnak Jósika. Jósika szerint is a nagy olvasóközönség «a legjobb ítéző, ki mindnyájunknál, kik irunk, olvasunk, bírálunk, többet tud, többet olvas, többet bírál s kit sem elijeszteni, sem kedve ellenére kényszeríteni nem lehet». (*A rejtett seb.*) Ha a regények «a kor ízlésének, követeléseinek és szükségeinek megfeleltek, céljuk el volt érve . . .» (*Regény és regényírást.*) Rosszúl leplezett büszkeséggel mondogatja, hogy az ilyen regények írója «mennyi felszólításnak, kérésnek s valódi ostromnak van kitéve»; pl. ő is négy különböző nyelven tudna ilyesmit előmutatni. Nagy bajban is van abban a tekintetben, hogy «oly különböző fokozaton a műveltségnek álló olvasóközönségnek, mint a magyar, egyenkint tudjon valamit nyújtani . . .»,² mert Jósika ezt akarja; mindig a nagyközönségre gondol, annak kíván tetszeni s fáj neki, ha annak egyik-másik rétege előtt nem sikerül tetszést aratnia. A sikertelenséget hajlandó mindjárt rosszakaratnak tulajdonítani: «ilyenek vagyunk mi magyarok, nálunk ha valaki egy bizonyos pontot elért, felebb nem eresztik s ha saját erején mégis felebb megy,

¹ *The Fortunes of Nigel*.

² *Élet és Tündérhon*. Előszó. — *Abafi*. Utószó.

lerántják a magasból.»¹ Nyíltan hirdeti, hogy a magyar írónak inkább a külső étellel kell bibelődnie, mely a nagyobb résznek ízléséhez szól, mint a belsővel, mely csak a műveltebb gondolkozó olvasót mulattatja.»² De néha ilyen elvei ellenére is csalódik a közvéleményben és sértődve keresi a részvétlenség okát, még pedig — akárcsak Scott (lásd pl. a *Fortunes of Nigel* előszavát) — nem önmagában, hanem a novella tárgyában.³ Más-más tárgyhoz kap tehát, alkalmazkodva a nagyközönség tényleges vagy vélt ízléséhez; ebben egyébiránt hibás Toldy Ferenc is, a Jósika irodalmi főtanácsadója, aki biztatja írónkat, hogy «a tárgyak válogatása korok és népek szerint mind az író ója meg az egyszínűségtől, mind az olvasó kedvét ébreszti.»⁴ Jósikára főképen az utóbbi érv hatott.

ZSIGMOND FERENC.

¹ Jósika levele Wesselényihez: 1846 jan. 22.

² *Abafi*. Utószó. — Scott más szempontból osztja két csoportra az olvasókat; az egyik csoportnak, mint a gyerekeknek, az esemény minden apró mozzanatát meg kell magyarázni; a másikat ellenben bosszantja a ábrándozásából kikökkenti a tolakodó kicsinyeskedés. (Scott: *Mrs. Ann Radcliffe*). Jósika is vallja ezt a nem egészen alap nélküli nézetet s ki mondja, hogy «a motiválást mellőzze az író, ahol az nem szükséges.» (*Regény és regény-ítéset.*)

³ Jósika levele Toldyhoz: 1842 márc. 16.

⁴ Toldy levele Jósikához: 1845 szept. 7.